

'סוף עונת התפוזים'

לרוק הישראלי של שנות השבעים היתה בדרך כלל ביקורת יחסית, מתונה, שהופנתה כלפי הישראליות המסורתית והעבריות שלה. במקומן ביקש הרוק להציב ישראליות אחרת, "חדשה". זה היה רגע של מאבק במגרשה של התרבות הלאומית. הצלחתו נטרלה את כוח ההתנגדות והביקורת שהיו במוסיקת הרוק ברגעיה המעצבים.

מוטי רגב

להקות צבאיות, חניכי מסורת "שירי ארץ-ישראל", מקורות ההשראה של מוסיקאים אלה לא היו רק הביטלס, בוב דילן, או אפילו פינק פלויד, אלא גם דוד זהבי, מרדכי זעירא ואלכסנדר ארגוב. עם זאת, התוצאה המתמשכת של פעילותם היתה שקיעתה של המוסיקה הפופולרית המגויסת, הלאומנית בעצם, וצמיחתה של תרבות פופ/רוק ישראלית.

הרוק הישראלי של שנות השבעים היה למעשה רגע טיפוסי של ביקורתיות מקומית: הוא התנגד לכאורה לבדלנותה של התרבות הלאומית, אך בה-בעת היה חלק ממפעל המצאתה של "תרבות ישראלית". הרוק הישראלי של שנות השבעים היווה עקב כך נדבך מרכזי בישראליות ה"חדשה", אשר מצד אחד הציבה אז נהנתנות צרכנית ואמנות ביקורתית כפעילויות תרבותיות מרכזיות, אל מול ההגשמה הקולקטיבית והגיוס האידיאולוגי של היצירה העברית שקדמה לה, אך מצד אחר המשיכה לדבוק ברעיון היסוד של תרבות לאומית מאחדת.

במה דברים אמורים?

תוצאה בולטת של התהליך המכונה "הגלובליזציה של התרבות" במחצית השנייה של המאה ה-20 הוא כינונו של מתח בהקשר התרבותי הלאומי-מקומי בארצות רבות. תעשיית התרבות והאמנות המערבית ביסודה, הנכיתה במהלך עשורים אלה צורות תרבותיות ועולמות תוכן שהוצמדו להן משמעויות של חדשנות, פתיחות, רעננות ואף ביקורתיות. הדברים נעו ממתירנות מינית ואופנה צבעונית ועד לסגנונות חרישיים באמנויות הפלסטיות. עשר השנים שבין 1965 ל-1975 היו אחת התקופות העשירות והממצות בתהליך זה, ותרבות הרוק תפסה בתוכו מקום מרכזי. היא גילמה מעין צומת שבו נפגשים רכיבים רבים של אותו מכלול תרבותי לכדי ישות אחת, קוהרנטית למדי. תרבות הרוק הציבה מוסיקה שכרכה יחדיו זעם והנאה פורקת עול, אידיאולוגיה וחושניות, ביקורתיות ונהנתנות.

אוהדי תרבות זו ברחבי העולם הוקסמו מן הצלילים, מן האווירה הרגשית, מהמשמעויות האידיאולוגיות, ופיתחו בעקבות זאת רצון להצטרף, להיות חברים בתרבות הרוק, להשתתף בה ולחלוק אותה. אולם,

כאן מדובר בקצב, זה לא איזה כנרת שלי, זה רוק'נ'רול. מה אתה רוצה, שנשיר להם את זה עם גיטרות אקוסטיות? צריכים לבוא ולנגן את זה חזק, כדי שזה יזיז להם משהו בתחת.

- יהודה עדר

עכשיו אתה מבין מה אני רוצה להשיג בסוף עונת התפוזים? ...
...השירים חייבים לעבוד על הקהל בלי קפיצות ומחולות של להקה צבאית.

- שלום חנוך

התבטאויות אלה באוקטובר 1975 של יהודה עדר, אז נגן גיטרה צעיר בלהקת תמוז, ושל שלום חנוך, אשר הנהיג אותה להקה יחד עם אריאל זילבר, נאמרו בתגובה לתהיותיו של איש מוסף האבץ, מיכאל אוהד, על עצם האפשרות לעשות רוק בעברית (3.10.1975). מדובר ברגע נדיר יחסית של התבטאות מנוסחת, ברורה, קולעת ומודעת של דוברים מטעם הרוק הישראלי באותן שנים. ככלל, לא נטו אז מוסיקאי רוק בישראל להציג את המוסיקה שהם עושים כ"ביקורתית" או לטעון את תמליליה באמירות מפורשות מסוג זה. המוסיקה שיצרו שאלה יסודות מתרבות הרוק באותה מידה שהיא ינקה השראה מ"שירי ארץ-ישראל" ומתרבות הלהקות הצבאיות. התוצאה היתה לרוב רוק מתון בעוצמתו, לא זועם מדי, לא רועש מדי, יצרי במידה אך גם לא מאשש, מלטף, מנעים, מאדיר ומחבק. לא ממש רולינג סטונס, לד זפלין או אפילו ג'נסיס, אבל גם לא להקת פיקוד מרכז או הגבעטרון. חבורה של מוסיקאים גברים שכללה, בין היתר, את אריק איינשטיין, שמוליק קראוס, שלום חנוך, מיקי גבריאלוב, שם-טוב לוי, דני סנדרסון, גידי גוב, יוני רכטר, יצחק קלפטר, אלון אולארצ'יק, אריאל זילבר, שלמה גרוניך ומתי כספי, יחד עם קבוצה של נגנים תומכים ועם תמלילים בולטים כמו יעקב רוטבליט, יהונתן גפן ומאיר אריאל, יצרה בשנות השבעים בצירופים פנימיים שונים (כ"סולנים" עם מלווים, כלהקות, כצמד או כשלישיות) סדרה של תקליטים אשר התקבלה בהקשר המקומי כ"רוק". היה זה רוק "ישראלי" מאוד: בהיות רובם יוצאי

ינואר 1 < פולמוס סביב מכתב הפרופסורים לראש הממשלה, הקורא למיצוי המהלכים המדיניים עם מצרים, כדי למנוע מלחמה. גולדה מאיר מסרבת להיפגש אתם ובחוגי הימין מכנים אותם "תבוסתנים". 2 < בג"ץ קובע כי בית הדין הרבני אינו מוסמך להורות למשרד הפנים כיצד לרשום נישואין. 3 < הפנתרים השחורים מפגינים נגד קיצוץ המענקים הסוציאליים. 15 < גולדה מאיר: "לא נחזיר את מזרח ירושלים גם אם הדבר ימנע שלום". 18 < בירושלים מתכנס הקונגרס הציוני ה"ח ומחליט שלא לאפשר לאנשי הפנתרים השחורים והליגה להגנה יהודית לשאת את דבריהם. בחוץ מפגינים חברי הפנתרים השחורים ושי"ח; שלושים נעצרים. 20 < ארה"ב מתנה אספקת 18 פנטומים לישראל בהסכמה לשיחות על הסדר ביניים, שיכלול נסיגת כוחות צה"ל בסיני ופתיחת התעלה. 21 < בית המשפט העליון דוחה עתירת אזרח המבקש לשנות את רישום הלאום בתעודת הזהות מ"יהודי" ל"ישראלי": "לא קיימת אומה ישראלית נפרדת מן העם היהודי". 28 < הרבי מלובביץ' תוקף בחריפות את המפד"ל על ויתורים בנושא דת, בעיקר הפעלת הטלוויזיה בשבת, חוק הניתוחים ומיהו יהודי.

+ בהעולם הזה, שורת פרסומים על משה דיין. מקורביו במפלגת העבודה מאשימים שצמרת המפלגה אחראית להכפשות. < אדיר כהן משבח את אלכסנדר ברזל במאזניים (עם זאת ספרו השיחה הגדולה) על שאינו נגרר אחרי אנליזות ספרותיות "פסאודומדעיות" מן הסוג שמייצג כתבי העת החדש הספרות, המתהדר בתואר "מדע הספרות". < המוקינן, מאת הנריך בל ואייס בזרב, מאת ארנסט המינגווי, בתרגום עברי. < דני קרוון מציג בגלריה שוקן בתל-אביב. < הצוענים של יפו, מאת נסים אלוני, בתיאטרון הבימה, עם חנה רובינא ואהרן מסקין. < זה מסתובב, מאת יוסף מונדי, בתיאטרון המרתף. < אורי ליפשיץ מציג בגלריה גורדון. < בין סוף לבין סתיו, שירים מאת תרצה אתר. < המינים הקצרים, רומן מאת אהרן מגד. < הפרדס, מאת בנימין תמוז. < שורשי הבעיה הפלסטינית, מאת אמיל תומא. < נצרת בכיכר האדומה, מאת תופיק זייד.

פברואר 1 < גולדה מאיר טוענת בפגישה עם מתנחלי חברון שהעיכוכים בפיתוח היישוב היהודי הם "תקציביים ולא פוליטיים". 11 < התערורות בשוק המניות בתל-אביב סוחפת אחריה אלפי משקיעים חדשים. 15 < גולדה מאיר מאשימה את אמנון רובינשטיין בעלילת דם בתגובה למאמר בו רמז, כי הממשלה עשויה לבחור במלחמה על מנת להשכיח בעיות פנים. 16 < מתחדש סכסוך העבודה בנמל אשדוד. מנהלי העבודה תובעים שכר עידוד. 22 < השב. מאיים להביא לפיטורי של עאדל מנאע, פעיל פוליטי בוויד הסטודנטים הערבים בחיפה, מעבודתו. 24 < ההצגה עגל הזהב, סאטירה על נושאים דתיים, מאת רמי רוזן, נפסלת ללא כל נימוקים על ידי המועצה לביקורת סרטים ומחזות. 28 < פעולה גדולה של צה"ל נגד בסיסי מחבלים בדרום לבנון.

+ אמנון רובינשטיין מצביע בהארץ על "האיבה הגלויה בה מתקבלים ספרים ביקורתיים". ברקע הפולמוס סביב הישראלים של עמוס אילון. < נתן ילין מור כותב בעקבות הקונגרס הציוני בהארץ על הצורך ב"ציונות חדשה", המותאמת "לצרכים הממשיים בתנאים שהשתנו". < אלבום מלחמת 1000 הימים, על מלחמת ההתשה, רואה אור בהוצאת קצין חינוך ראשי. < מופיע המלון העולמי לעברית מדוברת, מאת דן בן-אמוץ ונתיבה בן-יהודה. < גדעון גכטמן מציג מסכות מעוותות של ראשו בגלריה M בירושלים. < ישראל פלדי: בטרנספקטיבה בביתן הלנה רובינשטיין. < הסומר מונציה, בבימוי יוסי יזרעאלי, עם אבנר חזקיהו בתיאטרון הקאמרי. < הפרחים מפלסטק, הצגת מחאה בנושא הקיפוח העדתי בבימויו של נסים אלוני, בתיאטרון שכונת התקווה.

מרס 1 < מת משה סנה, מנהיג מק"י. בצוואתו הפוליטית הוא כותב: "הדבר היחיד שהנני מצטער עליו כי הרחקתי לכת עד כדי שלילה טוטאלית של הציונות. דבר שאין לו לא צידוק עיוני ולא מעשי משום זווית ראייה רצינית". < הזמר מייק בראנט מופיע בהיכל הספורט ביד אליהו, עשרות צעירים מנסים לפרוץ לבמה על מנת לגעת באלילים. 5 < חיים בר-לב, הרמטכ"ל הפורש, מצטרף מיד עם שחרורו לממשלה כשר המסחר והתעשייה. 7 < קבוצת צעירים, תושבי השכונות

'מאבק', הברית הקומוניסטית
המהפכנית, גיליון 11, דצמבר 1972.

שבויים בתרבותם שלהם, ומתוך אינטרס בסיסי לשמר תחושות ותכנים של זהות מקומית, שלא לומר מחויבות לתרבות הלאומית, מצאו עצמם אוהדי הרוק בארצות רבות לכודים במתח שבין הכמיהה להשתתפות בתרבות אוניברסלית באופיה לבין הרצון לקיים ולשמר ייחודיות מקומית. התוצאה, ולכאורה גם הפתרון, היו עשיית מוסיקת רוק מקומית, המשלבת מסורות מוסיקליות מקומיות עם צורות ותכנים של הרוק האנגלו-אמריקני, ובצמוד לכך תביעה להכרה וללגיטימציה של מוסיקה זו כשייכת לתרבות המקומית. במלים אחרות, במוקד יצירת הרוק המקומי עמד הרצון ליצור מוסיקה שתגלם מעין דואליות תרבותית של כאן ושם, של מקומיות ואוניברסליות.¹ בישראל עלתה השאיפה לעשות רוק בעברית, שהאזנה לו תגרום חוויה שהיא בעת ובעונה אחת "ישראלית" ו"רוקית", קרי אוניברסלית.

מדובר בעצם במין פנטסיה, או אידיאל של זהות. אימוץ יסודות רוק אל תוך המוסיקה העברית אמור היה לחלץ את המאזינים מן המקומיות המובהקת, הבלדנית, הלאומנית, שייצגו "שירי ארץ-ישראל" ושירי הלהקות הצבאיות, ולהציב את המאזינים בעמדה מנטלית שבה הישראליות והעמידה בחזית המדומיינת של האוונגרד התרבותי העולמי שוכנים יחדיו. אמנויות מקומיות אחרות – השירה, הקולנוע, הציור – ניסו אף הן לעשות דבר דומה. אולם מוסיקת הרוק, אמנות המוסיקה הפופולרית, נבדלת מאמנויות אחרות בכך שהחוויה האסתטית הכרוכה בה היא גופנית וחושית, בכך שהיא "אינה מייצגת ערכים אלא חיה אותם", כפי שקובע סימון פריט' בספרו אודות ערכה של המוסיקה הפופולרית (Frith 1996, 272). ובהמשך לכך

...זהות היא תמיד אידיאל נתון, מה שהיינו רוצים להיות, לא מה שהננו... ומה שעושה מוסיקה למיוחדת בתהליך תרבותי מוכר זה הוא שזהות מוסיקלית היא גם פנטסטית ויוצרת אידיאליזציה לא רק של האדם אלא גם של העולם החברתי שאליה הוא שייך וגם ממשית: היא מקיימת באמצעות פעילות. עשיית מוסיקה והאזנה למוסיקה, יש לומר, הן עניינים גופניים: הן כרוכות במה שניתן לכנות "תנועות חברתיות". במובן זה, הנאה מוסיקלית אינה נגזרת מפנטסיה. היא אינה נחוות בתיווכם של חלומות בהקיץ אלא ישירות: מוסיקה מעניקה לנו חוויה ממשית של מה שהאידיאל עשוי להיות (שם, 274).

הרוק הישראלי אמור היה לספק אם כן חוויה ממשית, תנועות ותחושות גוף המגלמות אידיאל זהות, שבו ה"ישראליות" מחוברת בטבורה ונטמעת במה שנתפס כחדשני, עכשווי ומרתק במטרופולינים של התרבות העולמית, מבלי לאבד את ייחודה המקומי.

הניסיונות לנסח אמירה מוסיקלית שתענה על שאיפה זו היו מרובים ומגוונים כבר מאמצע שנות השישים, והם מסמנים מעין תנועת מטוטלת מתמשכת בין נטיות "רוקיות" לבין אמירות "ישראליות" מובהקות. כך למשל, להקות רוק ראשונות, "להקות הקצב", שפעלו בפרברי תל-אביב (בדרום העיר, ברמלה, בבת-ים), יצרו רוק ישראלי בשפה האנגלית

שהתריס בעצם קיומו נגד ההכתבה של "תרבות עברית" קולקטיביסטית אשר נקודת השיא שלו היתה תקליטה של להקת הצ'רצ'ילים (1969). מנגד, הלהקות הצבאיות, בהנהגתו המוסיקלית של יאיר רוזנבלום (ומעבדים אחרים כמו בני נגרי, למשל), אימצו אל תוך הנוסחה המסורתית שלהן רכיבים כאלה ואחרים של רוק, והתוצאה נעה מחיקויים של המחזמר שניצב, בעצמו חיקוי נוסח ברודווי של תרבות הרוק, כמו ב"שיר לשלום" (להקת הנח"ל, 1970),² ועד למעין "פופ ציוני-לאומי" בשירים כמו "בלדה ליצחק שדה" (להקת הנח"ל, 1972),³ או "מסביב למדורה" (צוות הווי חטיבת צנחנים, 1972).⁴

בתווך מצויה המוסיקה שממסד הרוק המקומי הצליח למסד ולקדש כ"תחילתו של הרוק הישראלי". מדובר בעיקר במכלול שיתופי הפעולה שהוזכרו לעיל, כאשר מתוכם תופסים מקום מרכזי תקליטיו המוקדמים של אריק איינשטיין פונג (1969), שבלבל (1970) ובדשא אצל אביגדוב (1971), שבהם שיתף פעולה עם שמוליק קראוס, שלום חנוך, מיקי גבריאלוב וחברי הצ'רצ'ילים; ובתקליטיו של להקת כוורת סיפובי פונג (1973), פונג בפיתה (1974), צפוף באונן (1975). אולם, גם אם תקליטים אלה עוררו מידה של התרגשות בזמנם מאחר שדימו ליצור חוויית רוק ישראלית, נראה כי עשרים וכמה השנים שחלפו מאז שהוקלטו ואולי דווקא הצלחתם המסחרית והתרבותית הבלטו את ההיבט ה"ישראלי" שלהם על חשבון ההיבט ה"רוקי". במקרה של אריק איינשטיין ניתן לתלות את הדבר בחיבתו לנוסטלגיה ארץ-ישראלית (שהתחזקה והלכה מאוחר יותר), אשר מקרינה על כלל הקולטותיו; ובמקרה של כוורת, בהומור ה"נונסנס" והאירוניה, אשר לא רק שנשמעים כיום כהמשך ישיר לסוגי ההומור שהיו נהוגים במערכוני הלהקות הצבאיות ובשיריהן, אלא שהם גם משקפים בבירור היעדר ביטחון, העזה ונכונות להרחיק לכת עם הרוק, מתוך מחויבות גמורה. אולם נראה כי הסיבה המכרעת לאי-עמידותו של מימד הרוק בתקליטים אלה לאורך זמן הוא חוסר הניסיון והידע במיומנויות המעשיות של יצירת הרוק. השליטה במיומנויות הרוק המובהקות – זמרה ניחרת ומחוספסת, נגינה רבת-עוצמה בגיטרה חשמלית, תמלילים המשלבים קלילות ומורכבות, ובעיקר עבודת אולפן מדויקת, המאזנת ומשלבת בין הרכיבים השונים – היתה חלקית ביותר בתחילת שנות השבעים בישראל, והדבר ניכר בתקליטים הללו.

מבחינה זו, התקליט סוף עונת התפוזים (1976), היחיד שהקליטה להקת תמוז, הוא הראשון שבו מומש בצורה קולעת, מדויקת ומאריכת ימים אותו אידיאל של זהות קולקטיבית מקומית-גלובלית המיוצג בצמד המלים "רוק ישראלי".⁵ להקת תמוז היתה התגלמות "המחבר הקולקטיבי" אשר להקות רוק מהוות במיטבן. נטיותיהם של שני היוצרים המובילים שלה כללו מינון ראוי ומאוזן של הדגשים תרבותיים. שלום חנוך, יוצא קיבוץ ובוגר להקה צבאית, נטה לכיוון העוצמה, הזעם והתוקפנות של הרוק; אריאל זילבר, בנה של ברכה צפירה, חלוצת "הזמר העברי", נטה לצד ה"כיף", ההנאה והקופצנות. בנוסף לכך הגיעו שניהם ללהקה מיד לאחר ניסיון פעילות קצר באירופה. חברו אליהם נגן הגיטרה יהודה עדר

'השועל בלול התרנגולות', מאת אפרים קישון, ספריה לעם, עם עובד, תל-אביב.

בירושלים, שולחים את פנקסי המילואים שלהם לצה"ל במחאה על תנאי החיים והפער החברתי. ⁸ רשימת "יש" השמאלית זוכה בבחירות לאגודת הסטודנטים בחיפה. ביטאון הסטודנטים פוסט מונטם: "עדיין לא אבדה התקווה לשינוי פני הדברים במדינה". דבב מדווח על "המיעוט השמאלני שהשתלט על אוניברסיטת חיפה", ומעריב כותב על "מיעוט פעיל שלא תמיד מזדהה עם המדינה", שניצח בזכות "אדישותו של הרוב השאנן". ⁹ דובר צה"ל מודיע על גידור שטחים בפתחת רפיח "משיקולי ביטחון". מאות חברים מקיבוצי השומר הצעיר מוחים בקיבוץ ניר עוז על "נישול והתנחלויות ברצועה". ¹⁵ מוצגת תוכנית הפדרציה של המלך חוסיין: הקמת "ממלכה ערבית מאוחדת" המורכבת מחבל פלסטין ומחבל ירדן. הממשלה שוללת את התוכנית על הסף; גם מדינות ערב מתנגדות וטוענות שחוסיין פועל על פי הסכם חשאי עם ישראל. ²⁰ למרות התנגדות המערך מגיש ח"כ גדעון האוזנר מל"ע הצעת חוק לנישואים אזרחיים וגורם למשבר ממשלתי; גולדה מאיר מאיימת להתפטר אם מפ"ם תתמוך בהצעה. לבסוף תחליט הכנסת לדחות את הדיון בהצעה, שתרד אחר כך מסדר היום ביזמת הרב הראשי, שלמה גורן. ²⁷ ועדת חקירה של צה"ל שמונתה לבדוק את פינוי הבדווים מרפיח קובעת: "היו חריגות".

+ חברי מושב זרעית נוטשים את המושב החדש בגלל היעדר סיוע מצד המוסדות המיישבים. < מוגש "תקציב הפנתרים" שבו הוגדלו תקציבי הסעד, השירותים והדיוור בעקבות פעולות הפנתרים. < בגלולה, סרטו של דוד פרלוב, על פי תסריט של נסים אלוני. < תערוכות: משה קופפרמן בגלריה גורדון; פנחס עשת בגלריה שוקן בתל-אביב; יונה פיישר אוצר את התערוכות מרסל דושן ושיקום מחצבת נשר, יצחק דנציגר במוזיאון ישראל. < הדוד פרץ ממריא, סיפורים מאת יעקב שבתאי. < הפרוטוקולים של צעירי ציון, סיפורים מאת רן אדילסט.

אפריל 1 < נשיא מצרים, אנואר סאדאת, מכריז כי מצרים קיבלה החלטה לצאת למלחמה נגד ישראל ולא נותר אלא לקבוע את שעת האפס. 2 < כרוז של גבריאל מוקד ויוסף מונדי מאשים את אגודת הסופרים בוועידתה החמישים שהיא אגודה של "נפשות מתות [ש] אינה מייצגת את יחסי הכוחות הממשיים בקרב הספרות בארץ" [ו] ממלאת פיה מים כאשר הארץ נאבקת תחת גלי השחיתות, היוקר הגואה ונישול ערבים מאדמתם". 9 < זיכרונותיו של אברהם אלעד, "האדם השלישי" מפרשת "העסק הביש" במצרים, מותרים לפרסום. 12 < אלמוני, המסרב להזדהות, מקים ארגון שמטרתו לטפל "בבעיות הנישול החברתי והקיפוח" של אזרחים שלא שירתו בצה"ל. 14 < נאסר על אמיל תומא להרצות באוניברסיטת תל-אביב על הבעיה הפלסטינית. 17 < צה"ל מרסס את שדות החיטה של הכפר עקרה, ליד שכם, ומשמיד יבולי חיטה כשלושה שבועות לפני הקציר, באמתלה שהשטחים נחוצים לשטחי אימונים. בסוף אוגוסט יתברר שבמקום הוקמה היאחזות נח"ל גיתית. 28 < שבתי טבת בהאבץ: "העלייה הרוסית כעלייה המונית היא הטובה ביותר שידעה ישראל כחברת שפע".

+ מפץ, מאת חנוך לוין, בבימוי עודד קוטלר, בתיאטרון חיפה. אברהם אופק וישראל הדני במוזיאון תל-אביב לקראת הביאנלה בוונציה. < הרב שלמה רבינוביץ תוקף בשערים (4.4) את אוניברסיטת בראילן על שוויתרה על שאיפתה לגדל דור נאמן לתורה ולהלכה ושהיא דוחקת את לימוד התורה מפני שיקולי הכרה וסטטוס אקדמיים.

מאי 1 < הפנתרים השחורים, שי"ח ומצפן מפגינים בירושלים נגד "העוני, האפליה וסיפוח השטחים"; שישים וארבעה מהם נעצרים על ידי המשטרה. < קבוצת נשים, התובעת שוויון זכויות לנשים, משתתפת בהפגנת 1 במאי. 2 < אולם הסנאט של אוניברסיטת ירושלים "נכבש" על ידי קבוצת סטודנטים מן השמאל במחאה על פיזור הפגנות 1 במאי בכוח על ידי המשטרה. הקבוצה קוראת לעצמה "תנועת ה-2 במאי". 7 < התאחדות הסטודנטים הארצית מחליטה להחרים את מזכיר ההסתדרות, יצחק בן-אהרן, לאחר שהטיח בסטודנטים כי הם "חיים על חשבון הפועלים". 8 < "התנועה לשחרור האשה בישראל" טוענת ששוויון האשה בישראל הוא מיתוס ומודיעה שתפעל לשוויון מלא לנשים בשם "כל הנשים המתנגדות למעמדן הנחות בחברה". 9 < מטוס חטוף של חברת סבנה נוחת בנמל התעופה לוד. לוחמי "יחידה מובחרת"

"אוהוהו", שמהווה מתן אות להצטרפות נוספת של כולם לזמרה משותפת של מין המהום קצבי: "נה-נה-נה-נה-נה, נה-נה-נה-נה-נה דה-די-די-די". מיד אחר כך מגיע קטע סולו קצר של שתי גיטרות חשמליות תאומות (או גיטרה אחת מוכפלת) כלומר, מנגנות אותו קו מלוּדי בהפרש זעיר של זמן וטון אשר "צבוע" במין גוון ביניים שבין עדינות יתרה לעיוות צליל מתכתי, וגם יוצר מתח קל לקראת הבית השלישי. הזמרה והנגינה הללו נשענים כאן, כמו לכל אורך השיר, על "יחידת הקצב" של הבס, התופים וגיטרה אקוסטית המתמידה בקצב פשוט, מונוטוני ובלתי מרפה. הרצף הזה מסתיים כעבור כארבעים שניות, כאשר מתחיל הבית השלישי של השיר. החבילה הצלילית בנויה כאן תוך איזון נוכחותם של הרכיבים הצליליים השונים ב"חזית" השיר. בכללותו, זהו מין שיר חיבה לנווד עירוני, כאשר רצף המשפטים "...פה ושם הוא מגלגל סמטאות קטנות. מחפש בחושך, חומר ללחישה..." רומז-לא-רומז גם לשימוש במריחואנה. אולם ארבעים השניות המתוארות כאן הן תמצית חוויית השיר. משיכת ההברה, ההדגשה וההרמוניה שבמלה "בטל" מהוות עוגן המאפשר הצטרפות לזמרה והתמזגות של המאזין דובר העברית עם אותה חיבה; הקצב המקפץ והמרקיד, קרוב במשהו לרגאי, משרה אווירה של קלילות, אפילו חוסר אכפתיות; ההמהום חסר המלים, שיש בו מן הצעקה וההצטרדות, משרד התרסה קלה, מין זעם מחויך; נגינת הסולו הקצרה של הגיטרות החשמליות הכפולות טוענת את הקטע בתוקפנות מתונה, סוג של התעלות ואסרטיביות. ובסך הכל נוצר שיר, או קטע, שמייצר באמצע עות הקצב המרקיד, הפגיעה של הצלילים בחזה ובסרעפת, באמצעות המלים וגוון הקול חוויה גופנית וקוגניטיבית של אהדה לבטלה, של התרסה קלילה, של עמידה על הזכות ל"כלומניקיות". הזעם המחויך, הקלילות, מסומנים כאן באמצעות צלילים הלוקחים מן הרוק. ההתרסה, הקשורה לחיבה לבטלה, מסומנת על ידי העברית. היא נטועה בישראל-יות. ובסך הכל נתונה כאן יחידה סמיוטית, שיסודות רוק וישראליות שזורים בה בהתמזגות מוחלטת. פענוח ספונטני "שלם" של השיר או הקטע כרוך בהיכרות עם הישראליות ועם הרוק כאחת.

בנימה שונה, אך על פי אותו עיקרון, מספק השיר "סוף עונת התפוזים" (לחן: מאת אריאל זילבר ושלוש מלים: מאת מאיר אריאל) המנון רוק גברי להתרגשות, לערגה הסתומה והלא-ממומשת ולמפחי הנפש של סיפורי אהבה קצרים בקיץ ישראלי. את הקו המלוּדי של השיר מוביל לחלופין קולו המחוּסס, הניחר והצועק של שלום חנוך ונגינת סולו של גיטרה החוזרת על אותו "משפט" קצר. בשניהם תומך פסנתר קצבי, והמכלול כולו משדר גבריות בוטחת, עוצמה. לאחר שני בתים כאלה, כאשר המנגינה יוצרת ציפייה לפזמון באותה רוח, מגיע קטע איטי, לאה וכמעט עצוב. קולו של שלום חנוך יורד לטונים נמוכים ונתמך באורגן חשמלי מעט דרמטי. מחזוריות זו, בין הריגוש והערגה למפח הנפש וההרהור, חוזרת שלוש פעמים. לבסוף, כשלוש וחצי דקות אל תוך השיר, מסיים שלום חנוך את המשפט "סוף עונת האהבה" במשיכה ארוכה של ההברה האחרונה המתמזגת בצלילם המתגבר של כלי הנגינה. פסנתר

"סוף עונת התפוזים". עטיפת התקליט של להקת תמוז, 1975.

ונגן הבס איתן גדרון, שבאו מלהקות צבאיות, והמתופף מאיר ישראל, בוגר סדרה ארוכה של "להקות קצב". בתפקיד המפתח של מפיק מוסיקלי שימש לואי להב, שהגיע לישראל לאחר ניסיון מעצב כטכנאי הקלטה בתקליטיו המוקדמים של ברוס ספרינגסטין. למינון זה של נטיות רוק, מטען של ישראליות מסורתית והתנסות מקצועית התוּספו התלהבות ומחויבות לנער את המוסיקה הפופולרית הישראלית מן האישוש האידי-אולוגי המלוּטף של "שירי ארץ-ישראל" והלהקות הצבאיות (וראו ציטוט לעיל, בפתיחה).

יש קושי מהותי לתאר במלים חוויה מוסיקלית. הנטייה הרווחת היא להכביר מלות תואר הנתונות במרכאות, להסתפק בקביעות גורפות, או לעשות את שניהם כאחד, כמו אצל יוסי מר-חיים אשר פותח תיאור קצר של סוף עונת התפוזים בקביעה "תמוז פתחה עידן חדש ברוק הישראלי" (מר-חיים 1993, 67). וכך, למרות הכרזתו של אלביס קוסטלו כי "לכתוב אודות מוסיקה זה כמו לרקוד אודות ארכיטקטורה", אני מביא להלן ניתוח קצר של שני קטעים מתוך שני שירים בתקליט, כדי לנסות ולהמחיש את הנאמר עד כה.

בערך בדקה ושלושים וחמש שניות אל תוך השיר "הולך בטל" (לחן: מאת אריאל זילבר, מלים: מאת מאיר אריאל), לאחר הבית השני, מסיים אריאל זילבר בפעם השנייה, בזמרה המובילה, את שורת הפזמון "הולך בטל, הולך, הולך בטל". הוא עושה זאת תוך הגברת קולו הסדוק, המאנפף והצורד קמעא לצעקה מתונה. יתר חברי הלהקה מצטרפים אליו בהרמו-ניה למלה "בטל" (הראשונה) בלבד, וכולם יחדיו מושכים את ההברה השנייה של המלה. עם סיום השורה הוא פולט באתנחתא של הקצב

פוסט מורטם, ביטאון הסטודנטים של אוניברסיטת חיפה, עורך גדעון ספיר, 22.12.72

מתפרצים למטוס, הורגים את החוטפים ומשחררים את הנוסעים. שלושה נוסעים נפצעם במהלך ההשתלטות על המטוס. ¹³ שביתת סטודנטים בעקבות ההחלטה להעלות את שכר הלימוד. ¹⁶ מפקד האוכלוסין לשנת 1972 נפתח במוצאי שבת בשידור של גולדה מאיר ברדיו ובטלוויזיה. ¹⁴ יצחק בן-אהרן מתפטר מתפקידו כמזכיר ההסתדרות בטענה כי גולדה מאיר מתערבת התערבות "לא שקולה" בענייני ההסתדרות, אבל יחזור בו כעבור כמה ימים. ²² עשרות מתרחצים חילונים מפגינים בתל-אביב נגד החלטת העירייה להועיד את חוף שרתון לרחצה נפרדת של נשים וגברים. בין המפגינים, המשבשים את סידורי הרחצה החדשים, אריק איינשטיין, אורי זוהר ואסי דיין. ²³ סטודנטים מאוניברסיטת חיפה, חברי "ועד הסולידריות עם וייטנאם", מפגינים בקמפוס נגד ההפצצות בווייטנאם. ³⁰ פיגוע של "הצבא האדום היפני" בשדה התעופה לוד. עשרים וחמישה הרוגים ושבעים פצועים.

+ קבוצת נשים משתתפת בהפגנת 1 במאי ומפגינה גם נגד טקס בחירת "אשת חיל". בארץ: ההפגנות הפמיניסטיות הראשונות בישראל. < ס. יזהר קורא "להפסיק ללמוד ספרות", במסה בביטאון הסתדרות המורים, המניח: לימודי הספרות בבתי הספר הם כלי לחינוך אידיאולוגי המונחה מלמעלה; יש לנתק את הספרות מהקשריה האידיאולוגיים. < "הישראלים החופשיים", קבוצת אקדמאים מתל-אביב, קוראת לביטול מוסד הרבנות הראשית ולמלחמה בכפייה הדתית באמצעים תקיפים ב"נוסח הפנתרים השחורים". < יגאל תומרקין: ציור ופיסול, בגלריה יודפת. < שלוש גובלות, מאת יצחק אורפז. < שבעה ציירים ערבים, תערוכה בצוותא. רן שחורי מבקר בהאבץ את הפטרנליזם ו"קנה המידה הגזעי של התערוכה".

יוני ⁷ מינהל מקרקעי ישראל מודיע על תוכנית לריכוז הבדווים בגליל בתשעה כפרים. ¹¹ ארבעה מחברי הפנתרים השחורים נעצרים באשמת החזקת בקבוקי מולוטוב. ¹⁶ חרדים פורצים בירושלים לחנות ארוס; בתל-אביב יתפוצץ בחנות ארוס מטען חבלה. ¹⁷ אלפים בהפגנת החברה להגנת הטבע נגד הקמת תחנת כוח בנחל התניניים. ¹⁹ ראשי השבטים הבדווים בפתחת רפיח מודיעים בתצהיר שאינם מוכנים לדון על פיצויים תמורת האדמות שהופקעו מהם ומגוללים את פרשת הגירוש, הריסת הבתים וסתימת הבארות. ²⁵ יצחק בן-אהרן מציע להנהיג בארץ "משטר של כלכלת מלחמה" לנוכח בעיית העוני והפער החברתי. שר האוצר, פנחס ספיר, מתנגד: בן-אהרן מנסה לשוות למפלגת העבודה "תדמית רדיקלית-שמאלית".

+ מופיע עבריינות וסטייה חברתית, כתב-עת של המחלקה לקרימינולוגיה באוניברסיטת בר-אילן. < פנחס כהן-גן מציג בגלריה דוגית בתל-אביב. < מאחורי הצלילים, מופע משותף של מתי כספי, שלמה גרוניך ושלומית אהרן. < הטוב הרע והנעבה, מערכון מוסיקלי של אהוד מנור עם ג'וזי כץ, בני אמדורסקי וישראל גוריון. < סופמשתק, מאת סמואל בקט, בבימוי נולה צ'לטון, בצוותא. < כל משברך וגלך, שירים מאת דליה רביקוביץ. < להקת קצב מופיעה על הר גריזים, פואמה מאת אבא קובנר. < חיים גמזו אוצר במוזיאון תל-אביב את מרסל ינקו: רטרופקטיבה + דאדא.

יולי ² סגן ראש עיריית ירושלים, יהושע מצא, מוחה על החלטת אגד להזמין כלי רכב מגרמניה. ³ עשרה מחברי הפנתרים השחורים שובתים רעב במחאה על מעצרו של סעדיה מרציאנו ואברהם ביטון, שהאשמו בניסיון להצית את משרדי הליגה להגנה יהודית בירושלים. < על רקע התסיסה בקרב השמאל בקמפוס אוניברסיטת חיפה ופרסומים בפוסט-מורטם מזהיר נשיא האוניברסיטה, פרופ' בנימין אקצין, שאם יעמיק הניכור שמבטאת התסיסה השמאלנית הוא עלול להוביל עד לשלילת זכות העם היהודי למדינה. ⁵ אנשי מילואים פטורים מהתייצבות ביחידתם כדי לקבל היתר יציאה מהארץ. ההיתר יישלח בדואר לפונים שימסרו פרטים על נסיעתם. ¹⁰ סרבן הגיוס, רוג'ר דרעי, נידון לשישה חודשי מאסר על סירובו לשרת בשטחים. ¹¹ סרבן הגיוס, גיורא ניומן, נידון לשמונה חודשי מאסר על סירובו להישבע אמונים לצה"ל. בית הדין: "הנאשם וסגוריתו... לא טרחו להביא ראיות להוכחת הטענות החמורות שהשמיעו, שצה"ל הוא צבא כיבוש ומדכא וכי ברצועה נעשו כביכול פעולות בלתי חוקיות". באוגוסט ייבחר ניומן ל"איש השנה" של

ישראל". כך למשל כותב יואב קוטנר, מבקר, איש רדיו ודמות מפתח בתרבות הרוק המקומית, על התקליט חתונה לבנה (1981) של שלום חנוך: חתונה לבנה הוא נקודת ציון חשובה במוסיקה הישראלית. הוא מגדיר סטנדרט חדש למונח "תקליט רוק ישראלי". חשוב להדגיש שזהו תקליט ישראלי. לא חיקוי של רוק אמריקני, אלא יצירה אישית, ישראלית, המתאימה לתרבות שלנו בדיוק כמו "שירי ארץ-ישראל" (מעבוב, 26.11.1981).

אכן, הגאווה ביכולת שלנו לעשות רוק, הרצון לטפח רוק שהוא ישראלי, הסיפוק שיש לנו רוק שהוא לא "חיקוי" אלא מקור – אלה מוטיבים המלווים חלקים נרחבים של עשיית הרוק בישראל. הם מבטאים את העובדה שהרוק הישראלי, כמו אמנויות ביקורתיות אחרות בישראל מאז שנות השישים, לא ביטא בדרך כלל ביקורתיות רדיקלית, קיומית, אלא ביקורתיות יחסית, המופנית כלפי הישראליות המסורתית, העברית (או כלפי גירסאות אחרות של ישראליות), ומציבה במקומה ישראליות אחרת "חדשה". הרוק הישראלי של שנות השבעים סימן בכך רגע של מאבק בתוך מגרשה של התרבות הלאומית. הצלחת המאבק רוקנה ונטרלה את כוח ההתנגדות והביקורת שהיו במוסיקה זו ברגעיה המעצבים. האמירה הרדיקלית, המטרידה, האנרכיסטית והסרבנית של הרוק, שבה באים לידי ביטוי חרדה, מועקה, זעם, יצריות ונהנתנות פורקת עול, נוצרת בישראל במקוטע, תוך סירוב להשתתף באופן מפורש בבנייתה של תרבות לאומית. זו הסיבה שחלקים ממנה נוצרים באנגלית. תקליטים מסוג זה שכן נוצרים בעברית, כמו פלונטב של רמי פורטיס (1978) או מצחצח את אגנתה פאלסקו של נושאי המגבעת (1991), מתחככים בהכרח בסוגיית הישראליות, ומדגישים בתוך כך את מתינותה של מרבית יצירת הרוק בישראל.

מוטי רגב – המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

המנגן סולם עולה מוביל במקביל מתח קצר שמתפרק באחת לזמרה הרמונית וגורפת של חנוך וחברי הלהקה, ללא מלים: "אר-אר-אר" מתמשך, מתרונן, חוגג. לצד הקולות מתגברת ההמולה הקצבית, שעליה מנצחים במקביל צליל פסנתר גבוה, מונוטוני וקופצני בנוסח הרוק'נ'רול המוקדם של ליטל ריצ'רד; וריף גיטרה חשמלית מעוות, "מלוכלך", נמוך, שלקוח מתבניות הקביימטאל. ההתרוננות, במלים אחרות, נתמכת בתחושת כוח אסרטיבי. המכלול הצלילי של שיר זה, ובעיקר הקטע המסיים, מושפעים ישירות ולחלוטין מצליל הרוק המלא והבומבסטי שנקשר לברוס ספרינג-סטין באותן שנים (צליל שבעצמו נחשב לנוסחה ממצה של יסודות הרוק המגוונים לסוגיהם). זהו צליל של אנרגיה גופנית ומנטלית סוחפת, מתעלה, המנונית. פה, אצל תמוז, היא שזורה לחלוטין בגוון קולי, בהקשר מילולי ובתוכן עברי-ישראלי, שאותו מספקים זמרת ה"אר-אר-אר" בסוף, משחקי השפה של מאיר אריאל, והעיצורים הגרוניים המודגשים וה"צבריים" בקולו של שלום חנוך.

סוף עונת התפוזים, התקליט וגם השיר, הטמיעו אם כן רכיבים של רוק אל תוך המקומיות הישראלית בצורה חלקה, מאוזנת ואינטגרטיבית יותר מאחרים שקדמו להם, וניתן לחוות את הדבר גם כאשר מאזינים להם כיום, כעבור למעלה מעשרים שנה. התקליט של תמוז לא היה הצלחה מסחרית מסחררת, אולם הוא ציין בנוכחותו את הנוסחה, את הדרך, ליצירת רוק ישראלי. יחד עם תקליטים מצטברים שבאו בעקבותיו הוא הטיל צל כבד של אנכרוניזם על הלהקות הצבאיות ועל "שירי ארץ-ישראל", ודחק אותם בהדרגה לעמדה תרבותית נוסטלגית. לנוכחות הבולטת של הרוק הישראלי, על יכולתו ליצור חוויה מאחדת של שייכות לתרבות המקומית וגם לתרבות העכשווית העולמית, היה בכך חלק משמעותי בהיווצרותו של "מעמד חדש" ישראלי, המשתתף ב"תרבויות (קוסמופוליטיות) של שיח ביקורתי" (וראו אודות מושג זה את Hannerz (1990).

מנגנוני סיפוח לאומיים-תרבותיים שונים הופעלו ומופעלים על הרוק בישראל. אחד מהם כולל את הניסיונות המגוונים לכנס את הרוק תחת מושג המטרייה "זמר עברי", כפי שנעשה למשל בספר האלבומי הכולל (1993). אחר הנו הכנסתם של שירים שמקורם ברוק הישראלי אל תוך הרפרטואר של חבורות זמר או של ערבי "שירה בציבור", המזוהים עם "שירי ארץ-ישראל". אולם נראה שלצורך המחויבות לעניין הלאומי, אין בהם צורך של ממש, שכן מציאת הנוסחה של "רוק ישראלי" על ידי חברי תמוז ואחרים בשנות השבעים, השימוש בה, והפיכתה בסופו של דבר ל"זרם המרכזי" במוסיקה הישראלית של שנות השמונים והתשעים (אצל שלמה ארצי, יהודה פוליקר, גידי גוב, רמי קליינשטיין, יהודית רביץ, אביב גפן ואחרים), מגלמים את הצלחת המאבק להכרה ברוק המקומי כמוסיקה ישראלית. הם מהווים בכך תוצאה של רגע הביקורתיות שמעלה תהיות לגבי מהותה של אותה ביקורתיות. הרוק הישראלי נותר, וגם היה מלכתחילה, מחויב לרעיון הבסיסי של תרבות לאומית-ישראלית במידה נופלת בהרבה מ"שירי ארץ-

- 1 עוד על רוק בכלל ורוק בהקשר הגלובלי ראו Regev 1997; Mitchell 1996; Frith 1981, 1996; Wicke 1990; רגב 1995.
- 2 מצוי על גבי הדיסק תלחיטים הגדולים 1963–1972.
- 3 ראו שם, הדיסק לעיל.
- 4 מצוי על גבי הדיסק תלחיטים הגדולים 1963–1972 של להקת פיקוד הצפון ולהקת פיקוד המרכז.
- 5 שם התקליט, אולי מבלי שמישהו כיוון לכך, יכול להתפרש כמטאפורה לסופה של ארץ-ישראליות מהסוג שהתפזר הוא סמל מרכזי בה.
- 6 Riff. בזרזון הרוק: נגינה של קטע קצר, לרוב בצורה חוזרת ונשנית, בעיקר בגיטרה חשמלית.

'מצעים'. כרזה לסרטו של אורי זוהר.

העולם הזה. ¹⁴ פרופסורים, הדנים בסדרי עדיפויות בחינוך הגבוה, אומרים "שלא צריך לתת ללמוד לכל מי שניגש לאוניברסיטה". ¹⁶ ראש הממשלה, גולדה מאיר, מחליטה כי אין להחזיר את מפוני אקריה וברעם לכפריהם מחשש לתקדים לגבי עקורי כפרים נוספים. הסיור מעורר פולמוס ציבורי. ²⁵ חנות ארוס בירושלים נפתחת מחדש לאחר שורה של צווי סגירה שהוציאה לה עיריית ירושלים.

+ ארץ הצבי: הערכת מצב; אפשרויות הפתוחות בפני ישראל, מאת לובה אליאב, מציע את הנוסח "שני עמים שתי מדינות". הספר מהווה ביקורת חריפה על הקו הרשמי של מפלגת העבודה. ¹⁷ ישראל ומשבר הציוניזם המערבית, מאת אליעזר ליבנה: דיון עיוני רחב היקף בצינונות על רקע המציאות העכשווית. ¹⁸ בקץ לעוני, מאת דוד הורביץ, ניסיון להציע פתרון "מדעי ומפוכח" לבעיית העוני בישראל. ¹⁹ מחזה של עמוס קינן, חברים מספרים על יושן, נפסל על ידי המועצה לביקורת סרטים ומחזות בנימוק שהוא פוגע "בערכים מקודשים של חלק מהחברה הישראלית". ²⁰ עזית הכלבה הצנחנית סרטו של בועז דוידזון, על פי ספרו של מוטה גור. ²¹ בני אפרת מציג במוזיאון ישראל. ²² נבקסיס למלכות מדמנה, שירים מאת יאיר הורביץ. ²³ רואה אור גיליון ראשון של ציור ופיסול, כתב-עת לאמנות פלסטית, בעריכת אמנון ברזל ודן צלקה.

אוגוסט ² חיים חפר, חנוך ברטוב, משה שמיר וסופרים אחרים נפגשים עם ראש הממשלה בעניין עקורי ברעם ואקריה. מאיר ויזלטיר יאשים אותם שהפגינו גלותיות מתרפסת ונתנו "כסות אינטלקטואלית לשרירותיותה של החלטה ברברית". ⁵ שביתת האטה בנמל אשדוד. ⁷ זאב שיף בסקירת המצב הביטחוני בשנה השלישית להפסקת האש קובע: "מעולם לא היה מצבנו הביטחוני כה טוב". ⁸ בכנס הארצי לתורה שבעל-פה, במוסד הרב קוק, קובע הרב בקשי דורון איסור הלכתי למכור קרקע ארץ-ישראלית לגוי. ⁹ יחידות של משמר הגבול מתגברות את כוחות המשטרה בתל-אביב לנוכח התגברות הפשיעה. ¹¹ שישה פרופסורים בכירים מהאוניברסיטה העברית בירושלים תובעים מראש הממשלה לדון מחדש בעניין עקורי ברעם ואקריה. ²³ בן-אהרן מציע לממשלה לחוקק חקיקת חירום שתמנע בניית דירות מעל 100 מ"ר, על מנת להילחם במצוקת הדיור. ²⁴ התאבד חוקר הספרות, ברוך קורצווייל. ³⁰ חמשת אלפים איש מפגינים בירושלים למען עקורי ברעם ואקריה.

+ תוכנית סאטירה פופולרית של מוטי קירשנבאום בטלוויזיה מורדת מהמסך בגלל מערכון של דן בן-אמוץ על משה דיין כגנב עתיקות. ¹ מתבסס, סרט של רם לוי על שתי משפחות יהודיות וערביות שאיבדו את ילדיהן ב-1948, מוקרן בטלוויזיה לאחר הקפאה ממושכת. ² אריס סאן ולהקתו מופיעים בארץ. ³ שלום חנוך מופיע בצוותא. ⁴ נובית, סרטו של ג'ורג' עובדיה עם יונה אליאן וששי קשת נקטל בחריפות על ידי הביקורת. ⁵ מבוא להיסטוריה ציונית אחרת, מאת יגאל עילם. ⁶ השועל בלול התכוננות, רומן סאטירי מאת אפרים קישון. ⁷ להקת אחרית הימים מוציאה את תקליטה, אחרית הימים.

ספטמבר ³ עימות בין מתנחלים לצבא במערת המכפלה, לאחר ניסיונות לשנות את סדרי התפילה בין יהודים לערבים במקום. ⁴ צה"ל מוותר על 50,000 דונם של שטחי אימונים בגדה המערבית על מנת "לאפשר דוקיום נוח עם האוכלוסייה האזרחית". ⁵ אחד-עשר ספורטאים ומאמנים ישראלים נהרגים באולימפיאדת מינכן בעת ניסיון השתלטות של טרוריסטים מארגון ספטמבר השחור, שתפסו קבוצת ישראלים כבני ערובה. ⁸ ההיסטוריון יעקב טלמון תוקף בגיליון ראש השנה של האבץ את "תסביך הכוח" המניע את המדיניות הישראלית ואת חוסר הנכונות להגיע לפשרה, "שמנציח טרור, בזוקות ורימונים מצד אחד, וטרור פנטומים מצד שני". ¹⁵ העיתון אל-איתמאד מספר על אלף תלמידים בדיר אל אסד הלומדים בצל עצים, בהיעדר כיתות לימוד. ¹⁷ פשיטה משורינית של צה"ל בדרום לבנון.

+ הליגה להגנה יהודית מודיעה על כוונתה להפוך לגוש פוליטי ולרוץ בבחירות לכנסת ולעיריית ירושלים. ¹ גל הצגות עממיות שזוכות לכינוי "הצגות בורקאס". המצליחות שבהן: אימי הגנרלית, האידינטית, אדון מוריס קזנובה, ובמזל